

CAPITOLUL III

OPERA APOSTOLILOR

- I. – Apostolii sînt palestinieni; perspectiva lor. – Există evrei în afara Palestinei: *diaspora*. – Cum s-a constituit. – Organizarea comunităților sale. – Propaganda sinagogilor sale. – Cum au ajuns acestea să concrească cu elenismul. – Spiritul prozeliților lor: *prin ce este acesta propice discursului creștin*.
- II. – *Sincretismul diasporei*. – *Mandaismul* Mesopotamiei. – *Hypsitienii* și *sabazienii* Frigiei. – *Nazoreii* din Epiphan și Perea. – Avantajele pe care le-au oferit creștinismului aceste secte.
- III. – *În ce fel are loc trecerea* credinței apostolice pe terenul *diasporei*; povestirea din *Fapte*. – Barnaba în Antiohia. – Caracterul obscur și realmente slab al influenței apostolilor palestinieni.

I

Apostolii și discipolii pe care robusta încredere a sfântului Petru îi calmă, și care, după risipirea primului moment de groază, se adunară spre a încerca să reconstruiască visul lor sfărîmat și a reînvia în inimile lor speranțele pe care Învățătorul le pusese, erau evrei de joasă condiție și lipsiți de cultură. Orizontul lor nu putea să fie mai larg decît cel al lui Christos, iar ambiția lor se limita la a paște „oile casei lui Israel” pe drumul mîntuirii. Totul ne conduce la a crede că, cel puțin la început, exclusivismul lor evreu era dispus să se arate chiar mai îngust decît cel al lui Isus. Nimic nu putea fi mai departe de gîndul lor decît intenția de a aduce Vestea cea Bună păgînilor și, la drept vorbind, le era imposibil să conceapă că Evanghelia ar putea fi acceptată de către oameni care, în prealabil, nu împărtășeau deloc credința evreiască. În acele vremuri, însă, foarte mulți evrei locuiau în afara Palestinei; aceștia, de asemenea, făceau parte din turma lui Israel⁴³.

⁴³ Lucrarea esențială este cea a lui J. Justier, *Les Juifs dans l'Empire romain*, Paris, 1914; de asemenea, în *Dictionnaire des Antiquités*, al lui Daremberg și Saglio, vezi articolul *Judaei*, al lui Th. Teinach. – Asupra începuturilor creștinismului, a implantării sale pe teren greco-roman și a definirii sale ca religie originală, se poate citi cu profit Pfleiderer *Die Entstehung des Christentums* și Case, *The evolution of early christianity*, Chicago, (1914); se va consulta și Bousset, *Kyrios Christos*, cap. III-VII și J. Weiss, *Das Urchristentum*, Göttingen, 1914. (n.a.)

În timpul celor patru secole care au precedat era creștină, mai multe cauze au făcut ca strămoșii acestor oameni, să ajungă a locui în afara patriei lor. Mai întâi necesitatea: țara lor, așezată între regatul lagid al Egiptului și regatul seleucid al Siriei, a servit deseori drept câmp de bătaie pentru egipteni și sirieni. În cursul raziilor lor, și unii, și ceilalți au făcut numeroși prizonieri, care nu au mai revenit vreodată. Această întâmplare s-a produs de mai multe ori în timpul lungii lupte pentru independență –susținută de maccabei împotriva regilor sirieni. Ea s-a reluat în beneficiul romanilor, când aceștia s-au războit cu Antioh cel Mare și, mai târziu, când au luat parte la certurile intestinale ale Iudeei. Pe de altă parte, când erau bine tratați, evreii se arătau a fi harnici, fideli, zeloși. De aceea, ptolemeii și seleucizii căutară să-și atragă grupuri importante, fapt care le reuși. Unii se instalară în delta Nilului și în Cirenaica, alții în Antiohia, în Lidia, în Frigia. În sfârșit, Palestina nu oferea resurse inepuizabile, iar rasa evreiască era prolifică. Astfel că, fiind sub dominația străinilor, și strîmtorați datorită unui sol mai degrabă neproductiv, mulți evrei mergeau să-și caute pîinea în ținuturi aflate sub aceeași dominație, unde mulți dintre ei își aflau norocul. Începînd cu secolul al doilea înainte de Isus Christos, un evreu din Alexandria își permitea cel mult o exagerare poetică atunci când, adresîndu-se poporului său, scria: „Întreg pămîntul este plin cu tine și de asemenea toată marea”⁴⁴. De asemenea, geograful Strabon, contemporan cu Isus, avea impresia că evreii se găseau peste tot. La drept vorbind, ei erau răspîndiți de jur împrejurul Mediteranei, însă nu formau grupuri compacte decît în marile orașe ale lumii grecești, în Mesopotamia și la Roma, unde, sub August, puteau fi găsiți vreo douăsprezece mii.

Oriunde ar fi fost, de regulă, ei nu-și uitau nici originea, nici religia. Se adunau împreună, căutau să obțină funcții publice de răspundere, drept legal la existență, și se organizau. Cu timpul, formau o comunitate care își avea șefii săi, propriii magistrați aleși, propria justiție și cutumele sale, iar la nivel spiritual o sinagogă⁴⁵, unde toți veneau să asculte citindu-se Legea, să

⁴⁴ *Oracolele Sibylline*, III, 271. (n.a.)

⁴⁵ Acest cuvînt, întocmai precum *biserică*, desemnează, totodată, un loc de adunare și adunarea care se ține acolo. (n.a.)

se roage, să se edifice împreună și care, ea însăși, își avea mica sa conducere. O evreime numeroasă, precum cea din Roma, își repartiza uneori membrii între mai multe sinagogi. Prinții greci, sirieni sau egipteni își lăsaseră evreii să trăiască în felul lor și chiar le acordaseră diverse privilegii. Romanii urmaseră acest exemplu, și o veritabilă cartă proteja pe fiii lui Israel pe întreg teritoriul imperiului, o cartă care nu doar le autoriza religia și le legaliza grupările, dar care ținea seamă cu larghețe de precauțiile și prejudecățile lor, care menaja pe cât posibil susceptibilitățile lor religioase.

Această situație excepțională, pe care orgoliul lor natural o accentua încă și mai mult, disprețul –aproape scuzat de această situație– pe care îl profesau față de cultele municipale, diverse alte cusururi sau lucruri ridicole pe care le lăsau a fi văzute, mai cu seamă caracterul aparte al ceremoniilor de la sinagogă –pe care vulgul o considera ca pe un templu fără rituri al unui zeu fără chip și fără nume–, circumcizia, restricțiile alimentare ale legii mozaice și, una peste alta, mai multe calomnii foarte supărătoare și ușor acceptate, căzute asupra lor –precum aceea de a practica uciderea rituală și aceea de a adora un cap de măgar–; toate acestea făcură ca în rîndul popoarelor din orașele în care se găseau în număr mare să apară împotriva lor sentimente foarte ostile. Lumea greco-romană a cunoscut un veritabil *antisemitism*, care ar fi ajuns la ultimele consecințe violente dacă autoritățile romane nu l-ar fi stopat, și care scăpa uneori de sub control. Este bine de semnalat acest fapt încă de la început, întrucît, în curînd, acesta se va transfera de la evrei la creștini⁴⁶.

Israeliții, în schimb, bine văzuți de către putere datorită supunerii lor și a spiritului lor laborios și serios, atrăseseră atenția binevoitoare a oamenilor, pe care îi șoca puerilitatea mitologică, caracterul grosier al riturilor, vulnerabilitatea metafizică, nulitatea morală a religiei păgîne de atunci. Într-o vreme în care începea să se afirme moda religiilor impresionabile ale Orientului, iahvismul părea celor pe care temperamentul îi predestinase să-l înțeleagă, cea mai simplă dintre toate, cea mai elevată și cea mai pură. Pe de

⁴⁶ Toate mărturiile grecești și romane referitoare la evrei au fost adunate, traduse și adnotate de către Th. Reinach: *Fontes rerum judaicarum*, I. *Textes d'auteurs grecs et romans*, Paris, 1895. (n.a.)

altă parte, foarte exclusiviști, bănuitori și neprimitori la ei în țară, evreii adoptaseră cele mai bune conduite printre străini. Ei nu își închideau cu strictețe sinagogile, tolerând străini în spatele ușilor deschise, nu se dădeau în lături de la a învăța pe cei ce voiau să cunoască Legea și, de altfel, cum aceasta fusese tradusă în greacă, orice om instruit putea să o studieze. În felul acesta, în jurul fiecărei sinagogi, se formase treptat o clientelă de prozeiți. Unii mergeau pînă la capăt cu convertirea, primind botezul purificator, acceptînd circumcizia, trimițînd ofranda rituală Templului din Ierusalim, identificîndu-se astfel cu adevărații fii ai lui Israel. Alții, fără a ajunge pînă acolo, frecventau mai mult sau mai puțin regulat locul pe care îl aveau în cadrul sinagogii, contribuiau cu bani la întreținerea acesteia și „trăiau viața evreiască” atît cît le permitea condiția lor socială. Aceștia erau numiți „cei temători de Dumnezeu”. Cu siguranță că erau foarte numeroși în jurul marilor grupări de evrei ale Orientului și Egiptului; la Roma, erau recrutați pînă și din clasele superioare, mai ales dintre femei.

Evreii din străinătate nu păstrasera integral nici obiceiurile, nici spiritul fraților lor palestinieni. Exclusivismul lor, ura lor față de străin, teama lor maladivă de contacte impure, cedaseră într-un mediu în care acestea le-ar fi făcut viața imposibilă. Întrețineau relații zilnice cu „păcătoșii”, fiind supuși mai ales influenței și atracției culturii elenice, în care se scăldau. Lăsînd deoparte convingerile religioase și, de asemenea, practicile esențiale pe care acestea le presupuneau, prin limbă, înfățișare și formație intelectuală, acești evrei –priviți după două sau trei generații de la emigrarea lor– se asemănau grecilor de aceeași condiție socială. Cei mai instruiți dintre ei profesau o profundă admirație pentru literele și filosofia elenică. Ei se pătruseseră de acestea pînă la un asemenea punct încît nu mai erau în stare să le sacrifice Legii, ci de a o sacrifica lor. De aceea Philon, modelul acestor evrei elenizați, fiind de bună credință, s-a străduit să demonstreze la Alexandria că revelațiile lui Moise și prescripțiile acestuia se acordau perfect cu speculațiile lui Platon și ale lui Zenon; nu trebuiau decît corect înțelese⁴⁷.

⁴⁷ E. Bréhier, *Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie*, Paris, 1907. (n.a.)

La acești elenizați, slăbiră chiar idei capitale pentru palestinieni. De exemplu, mesianismul lor, în loc de a îmbrăca forma unui naționalism îngust și agresiv, tindea să se înfățișeze ca o cucerire a lumii de către adevăr. În spiritul lor își făceau loc idei străine de rasa lor. De pildă, se lăsau tot mai mult pătrunși de ideea grecească a *dualismului*⁴⁸ naturii umane. Ajunseseră să nu mai acorde mare importanță sorții viitoare a trupului lor, îndreptându-și toată atenția asupra destinului sufletului lor, punct asupra căruia palestinienii nu profesaseră nicicând o doctrină fermă și clară.

Cu atât mai mult, prozeții rămâneau fideli culturii și spiritului mediului lor, și nimic nu i-ar fi putut convinge să disprețuiască ceea ce educația lor le arăta a fi civilizația cea mai frumoasă care a existat vreodată și cea mai demnă pentru un om rațional. Adoptând mai mult sau mai puțin complet iudaismul, ei aspirau să-l adapteze și să nu excludă din spiritul lor și din viața lor decât ceea ce părea a fi într-o radicală opoziție cu ceea ce împrumutaseră de la acesta. De aceea, evreii din străinătate și „cei temători de Dumnezeu” –mai ales aceștia din urmă– erau mult mai dispuși decât palestinienii să discute afirmațiile apostolilor și, la nevoie, să le accepte. Din acest motiv, cea mai simplă doctrină apostolică, pe care experiența o dezvăluia a fi foarte plastică, se expunea riscului de a suferi grave alterări în cazul în care era transportată în sinagogile elene.

II

⁴⁸ Autorul se referă la concepțiile conform cărora, din punct de vedere ontologic, materia și spiritul sînt două categorii separate, ireductibile una la cealaltă. Opoziția și înlănțuirea dintre două forțe contrarii (bine/rău, materie/spirit, yin/yang, masculin/ feminin, repaos/mișcare, întuneric/lumină etc.), aflate în felurite relații și, adesea, decurgînd dintr-o forță primordială și superioară, se regăsește în toate culturile și spiritualitățile, reflectînd principiile pe care există și funcționează Universul. În plan teologic, dualismul poate lua forma biteismului, în care se acceptă existența a doi zei, la fel de puternici, complementari, opuși dar aflați în armonie, sau a diteismului, în care zeii de află în raporturi de rivalitate și disarmonie. În plan moral, dualismul are în vedere o relație complementară sau conflictuală între un zeu bun și unul rău. (n.trad.)

Acest risc părea cu atât mai mare cu cât în celelalte regiuni ale *diasporei*⁴⁹ evreii nu s-au mulțumit să se adapteze necesităților sociale ale mediului lor și să-și organizeze religia sau, cel puțin, să și-o explice în funcție de cultura lor, menținând-o integral. Treptat, au ajuns să amestece în ea câte ceva din ideile și credințele păgânismului ambiant, în timp ce unii păgâni acceptau, pentru a le combina cu propria lor religie, mai multe reprezentări importante ale religiei evreiești. Sîntem prea puțin edificați asupra acestor combinații *sincretice*⁵⁰ care rezultau din aceste endosmoze, însă ceea ce întvedem este suficient pentru a înțelege importanța lor.

Spre exemplu, colonia evreiască din Mesopotamia se află în situația de a suferi –socotind că se apără– influențele Iranului și pe cele ale Babilonului, care –lipsite de speculații surprinzătoare– se organizează în sisteme mai mult sau mai puțin coerente de explicații ale lumii și ale vieții, în *gnoze*, cum se va spune mai târziu în Biserica creștină⁵¹. Este una dintre combinațiile născute din acest mediu străin, în care iudaismul intră ca element, și pe care

⁴⁹ Termenul *diaspora* este de origine greacă, avînd semnificația ‘dispersie, răspîndire’, cu trimitere la cazul în care un popor sau o parte importantă a acestuia migrează, este dizlocat sau mutat de pe teritoriul său originar. Inițial, termenul apare în *Septuaginta*, cu referire expresă la evreii căzuți pradă robiei babiloniene. În limba greacă, însă, termenul avea un alt sens, referindu-se la cazul în care un grup din sînul unei comunități etnice migrează spre a cuceri un teritoriu cu scopul de a-l supune, coloniza și îngloba teritoriului-mamă. După cum se vede, trimițînd către ideea de ‘dispersie’ a unui grup de populație pe un teritoriu străin, nucleul de sens a ajuns să permită variate dezvoltări semantice. Ulterior, termenul și-a simplificat și lărgit sensul, fiind folosit pentru felurite situații și cu referire la felurite neamuri sau grupuri de populație. (n.trad.)

⁵⁰ Acesta este numele dat tuturor realizărilor religioase ce adună și organizează elemente provenite din diferite religii. – Lucrarea esențială asupra sinagogilor din *diaspora*, privite din punctul de vedere care ne interesează pe noi aici, este cea a lui Friedländer, *Synagoge und Kirche in ihren Anfängen*, Berlin, 1908; ea trebuie citită cu precauție, deoarece, uneori, afirmațiile din ea sînt hazardate în comparație cu textele. (n.a.)

⁵¹ Cuvîntul *gnoză* semnifică ‘cunoștință’, însă implică faptul că această cunoștință scapă sferei comune a oamenilor și nu poate fi dobîndită decît prin revelație sau inițiere. Cf. Legge, *Forerunners and rivals of Christianity*, Cambridge, 1915, 2 vol., cap. III-VI. (n.a.)

trebuie să-l numim: este *mandeismul*⁵², sincretism iudeo-babilonian, care pare să fi servit ca fundament mai multor construcții ulterioare, importante în istoria creștinismului.

O altă colonie evreiască extrem de interesantă, din același punct de vedere, este cea a Frigiei. În această țară –care de-a lungul întregii antichități s-a distins prin intensitatea vieții religioase–, evreii au format mai întâi unul sau câteva grupuri izolate în mijlocul populațiilor păgâne. Sfirșiră, însă, prin a suferi acțiunea acestui contact și, la rîndul lor, reacționară asupra acestora atît de bine încît se observă destul de clar cum mai multe dintre concepțiile lor religioase, adoptate de păgîni, s-au amalgamat cu credințe autohtone. Cultul propriu frigian este cel al Marii Mame (Cybele) și al lui Attis⁵³, amantul ei. Acesta din urmă a primit numele

⁵² Religie națională monoteistă a semiților din Mesopotamia, cu o perspectivă dualistă asupra lumii, și care se revendică de la Ioan Botezătorul. Mandeinii cred că Isus și Mohamed au fost proroci falși, care au pervertit învățăturile încredințate de către Ioan Botezătorul. De asemenea, ei socotesc că Ierusalimul este orașul pierzaniei, zeul adorat aici (Adonai sau Yahweh) fiind un spirit malefic. În mandeism, Universul este socotit a fi emanație a unei ființe supreme. Primele ființe emanate au capacitatea de a emana, dar astfel apar ființe tot mai corupte și mai imperfecte față de ființa supremă –prin imperfecțiunile lor, primii emanați intrînd în felurite opoziții cu ființa supremă. De aceea, prin îndepărtarea de ființa supremă, sufletul este exilat, dar, în cele din urmă, va reveni în punctul de plecare, de-a lungul călătoriei fiind însoțit de spirite călăuzitoare și protectoare. Sufletul se poate purifica prin intermediul misterilor sau sacramentelor, asigurîndu-se astfel renașterea spirituală a trupului și elevarea acestuia din lumea materială. De altfel, mandeismul prezintă numeroase elemente comune cu religiile gnostice, cu cele iraniene și egiptene, unele datorate unui fond comun, altele influențelor. Asemănător multor religii orientale, mandeismul conține destule elemente care îl arată a fi mai aproape de stadiul credințelor populare decît de cel al unei religii decantate și elaborate în cadre teologice. (n.trad.)

⁵³ Zeiță-mamă frigiană, personificare a pămîntului, venerată cu mult înainte de apariția indo-europenilor. La greci este echivalentă cu mama zeilor, Rhea. Adepții, numiți corybanți, se manifestau zgomotos prin dans și muzică, în forme extatice și orgiastice, sub conducerea preoteselor cultului. Cei mai zeloși se castrau în cinstea ei, asumîndu-și o identitate feminină, ritual care putea fi făcut și simbolic, în acest caz ofranda fiind testiculele unui taur.

de *hypistos*⁵⁴, Cel Foarte Înalt, nume de origine evreiască, și care, de altfel, răspunde unei credințe caldeene conform căreia locuința zeilor se află *deasupra* celor șapte sfere planetare și a cerului înstelat. Pe de altă parte, un joc de cuvinte facil și tentant identifică pe *Sabazios*⁵⁵, Jupiter-ul ori Dionysos-ul frigian, cu *Sabaoth*⁵⁶, și remarcăm –din păcate în penumbra

Apărut mai târziu, Attis este un semizeu frigian local, spirit al vegetației. Provenit dintr-un daimon hermafrodit foarte puternic –Agdistis, care a stîrnit invidia zeilor–, Attis suferă cîteva metamorfoze, ajunge un tînăr frumos, este pe cale să se căsătorească cu fiica unui rege, dar se îndrăgostește de el zeița-mamă Cybele, (identificată cu Agdistis, din acesta provenind, în fapt, cei doi), care, venind la nunta lui Attis, geloasă, îi ia mințile și îl face să se castreze, după care, zeița îl va face să renască sub forma unui pin. După cucerirea Frigiei de către Lydia, apoi la intrarea în lumea greacă și în cea romană, în diferite puncte ale sale, mitul suferă felurite transformări adaptative solicitate de respectivele medii. Cultul celor doi și povestea lor au ajuns să se relateze și celebreze împreună. Ritul inițiativ în cultul mării zeițe-mamă a pămîntului și a zeilor se încheia prin ceremonia tauroboliului, în care candidatul ocupa loc într-o groapă, sub un grătar pe care era sacrificat un taur, și al cărui sînge îmbăia pe neofitul inițiat. Actul reprezenta un botez purificator și inițiativ. Principala sărbătoare a cultului comun, hilalia, era în a doua jumătate a lunii martie, aproximativ pe 25 (data nu era fixă și putea oscila într-un interval de 10-14 zile), cînd se deplîngea moartea lui Attis și se sărbătorea învierea sa. (n.trad.)

⁵⁴ Termenul provine din gr. *hypistos* ‘cel mai mare, mai înalt’ (zeu), traducere a ebr. *elyon*, fiind o denumire curentă și cît se poate de firească pentru zei, în general. (n.trad.)

⁵⁵ Zeu traco-frigian, conceput ca un călăreț nomad și tată ceresc. Imaginea aceasta este foarte potrivită pentru neamul indo-european, a cărui clasă stăpînitoare era constituită de războinici călare, aflați în continuă mișcare, în căutare de prăzi. Adus de indo-europeni în Anatolia, Sabazios intră în relații (inițial, conflictuale, apoi de acomodare) cu zeii locali. Lucrul acesta se petrece și la contactul cu terenul grecesc și roman. Deși nu se știu prea multe lucruri despre acest zeu și despre cultul său –unul în care se practicau misteriile–, întrucît informațiile care există reflectă numeroase confuzii între Sabazios, atribute ale sale, elemente de cult și zei, atribute și elemente de cult aparținînd diferitelor zone în care a fost transplantat, se poate deduce că a fost un zeu destul de confundat, împrumutînd destule elemente altor zei, dar și însușindu-și elemente proprii altor zei. (n.trad.)

⁵⁶ Conform concepției semite, în iudaism, numele adevărat al unei realități este realitatea însăși, fiind capabil ca, prin rostirea corectă, acel nume să creeze, activeze sau să ia în stăpînire realitatea denumită, întocmai precum însuși Dumnezeu a creat, pus în act și luat în stăpînire lumea prin numire. Cel ce cunoaște numele real al realității, așadar, este sau devine stăpînul acelei realități. Din acest motiv, omul nu are cum să cunoască adevăratul nume al lui Dumnezeu. Fiind, însă, nevoit să denumească Divinitatea, omul o poate face

documentelor– sectele semi-evreiești ale hypsistenilor, ale sabbatiștilor sau sabazienilor, care împărtășesc o aceeași speranță: aceea a salvării veșnice, a vieții fericite fără sfârșit, obținută dincolo de moarte prin intervenția unui *Soter*⁵⁷, a unui mîntuitor divin. Comuniunea între membrii acestor secte se stabilea prin participarea lor la o masă liturgică și mistică care are deja valoare de sacrament, care, așadar, acordă convivilor grația divină sau o aptitudine particulară de a primi această grație⁵⁸.

De altfel, combinații analoge s-au produs în Egipt și mai ales în Siria, a căror influență asupra formației religioase a sfîntului Paul o vom indica imediat.

prin diferitele atribute pe care aceasta binevoiește a i le dezvălui. Numele principal al divinității iudaice este YHWH (tetragrammaton), semnificînd ‘domn, stăpîn, eternul’, cu referire la singura existență reală, la stăpînul Universului, la Universul însuși. *Yehowah* și *Adonai* constituie variante teoforice ale numelui divinității iudaice. Numele pe care Dumnezeu i l-a încredințat lui Moise (*Exod*, 3, 14) era *Ehyeh-Asher-Ehyeh* (אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה) și dă seamă de același caracter etern al Divinității (prin exprimarea: perfecteii identități cu sine, a imuabilității, a unicității, a existenței în sine) ‘eu sînt cel ce există, eu sînt existența, cel etern’. Fiind un nume-particulă care trimite direct către divinitate, *El* apare în combinații care se referă la diferite atribute sau perspective prin care ființa umană se raportează la Divinitate sau intră în relație cu aceasta: *Elyon* ‘cel preainalt’, *El Gibbor* ‘stăpînul puterilor’, *El Shaddai* ‘stăpînul atotputernic’, *El Olam* ‘stăpînul veșnic’, *El Hai* ‘stăpînul viu’, *El Roi* ‘stăpînul atotvăzător’. Dumnezeu mai este: *Elah Yerushelem* ‘Dumnezeul lui Ierusalim’, *Elah Yisrael* ‘Dumnezeul lui Israel’, *Elah Elahin* ‘Dumnezeul zeilor’, *Elah-avahati* ‘Dumnezeul părinților’, *Shalom* ‘pace’, *Avinu* ‘tatăl nostru’, *HaMakom* ‘cel omniprezent’, nume care arată și că perspectiva se schimbă și îmbogățește în funcție de percepțiile și de nevoile adoratorilor. De aceea, el poate fi YHWH Tzevaot sau Sabaoth ‘Dumnezeul oștirilor’, cu referire la oștirile lui Israel, dar și la oștirile cerești, adică stăpînul tuturor categoriilor de îngeri sau de corpuri cerești. (n.trad.)

⁵⁷ În mitologia greacă, *Soter* ‘salvator, mîntuitor, eliberator’, se referă la un daimon care eliberează de rău, îngrijindu-se de siguranța oamenilor. Deși avea o genealogie care îi conferea identitate, se pare că *Soter* reprezenta un atribut și o formă de manifestare a lui Zeus. Dată fiind calitatea de protector, precum și concepția politeistă, denumirea apare folosită și ca atribut divin pentru diferiți zei, apoi și pentru eroi sau conducători. (n.trad.)

⁵⁸ Cf. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1909, p. 94 și urm. (n.a.)

Sectele sincretiste și gnostice cu fond evreu se răspîndesc puțin cîte puțin în jurul Palestinei. Totodată, nu este imposibil ca, încă de dinaintea nașterii lui Isus, ele să fi imigrat profitînd de pelerinajele frecvente pe care evreii din străinătate le făceau la Ierusalim, în timpul marilor sărbători ale anului liturgic. Un scriitor creștin din secolul al IV-lea, sfîntul Epifan⁵⁹, care nu se arată mereu demn de încredere, dar care dispunea de bogate informații asupra acestor „erezii” orientale, ne vorbește destul de detaliat de una dintre ele, cea a nazoreilor⁶⁰, răspîndită în regiunea transiordanică, în Perea, înainte de începutul erei noastre. Adepții săi resping cultul Templului, însă se supun altor cutume evreiești. Cu toate acestea, influența străină pe care au suferit-o se manifestă în aceea că nu admit caracterul divin al Legii. Ei se considerau *sfînți*, în comparație cu alți oameni, tot astfel cum vor face primii creștini, și, de altfel, numele lor este, fără îndoială, explicabil, precum supranumele lui Isus, prin ebraicul *nazir* pe care grecii îl traduceau prin *hagios*, adică *sfînt*. Foarte probabil, acești nazorei erau mesianiști înfocați și, poate, răspîndeau în avans un cult al lui Mesia, cum fac cu Dumnezeu lor mîntuitor sectele cele mai profund păgîne în sincretismul lor.

Din păcate, informația pe care o deținem –încă foarte incompletă– nu ne permite să facem afirmații asupra tuturor aspectelor privitoare la aceste

⁵⁹ Sfîntul Epifan din Salamina (sec. IV), apărător al ortodoxiei, fondator al unei mînăstiri în Iudeea, episcop de Constantia-Salamina, este unul dintre părinții Bisericii, luptător împotriva ereticilor de după Conciliul de la Niceea. (n.trad.)

⁶⁰ Epifan, *Haeres.*, 19, 1 și urm.; 29, 9. (n.a.)

Secta iudeo-creștină a nazoreilor susținea că Isus era Mesia, Fiul lui Dumnezeu, apărut prin imaculata concepțiune. Adepții sectei se socoteau evrei care respectă Legea lui Moise, pe care, de altfel, nu o abandonaseră, dar care utilizau doar Evanghelia aramaică, a lui Matei. Nu este limpede încă, dacă epitetul lui Isus se referă la Nazareth sau la nazir. Oricum, nu este cu neputință ca referirea să se facă la *nazir*, un israelit care a făcut jurăminte speciale, prin care s-a dedicat lui Yahweh, abținîndu-se o perioadă de la felurite obiceiuri lumești, după care urma să se scufunde în apă. Dincolo de îndoieli, există numeroase elemente care ar putea pleda cu seriozitate în această direcție: botezul de către Ioan Botezătorul, faptul că astfel „se împlinesc cele cuvenite”, unele caracteristici ale lui Ioan Botezătorul, ale lui Iacob, faptul că Paul a însoțit la Templu pe unii care „făcuseră un legămînt” (*Fapte*, 21, 23-26; 24, 5). (n.trad.)

secte sincretice evreiești, dar însăși existența lor ajunge pentru a ne demonstra că există punți între iudaismul propriu-zis și diversele religii ale Asiei occidentale care, alături de acesta, prezintă trăsătura comună a așteptării, sub o formă oarecare, sau deja, aceea a adorării unui mîntuitor divin. Urmează de aici că, *a priori*, nu este neverosimil ca o *revitalizare* mesianică de origine palestiniană să se fi întins dincolo de limitele Palestinei și să fi fost luată în considerare în multe sinagogi ale *diasporei*, la început în jurul acestora, și chiar în grupările mai îndepărtate de ele decît cele ale simplilor *prozeliți de la intrare*. Existența acestor secte probează încă o dată că ortodoxia Sinagogii din străinătate se eroda mai ușor decît cea a comunității palestinienne, că departe de Templu și de preoți rigoarea sa legalistă ceda uneori formelor de expresie ale sentimentului său religios, mai spontane, sau într-o mai mare armonie cu preocupările religioase generale ale mediului în care aceasta trăia și care sfîrșeau prin a o pătrunde. Cu alte cuvinte, evreii, și mai ales semi-evreii din străinătate, aveau toate datele pentru a se arăta mai îngăduitori față de afirmațiile apostolice privitoare la Isus, în comparație cu cei din Ierusalim și Palestina. Totodată, însă, probabil că se temeau că credința în Christos Isus nu făcea decît să adauge un element nou, o componentă mai mult sau mai puțin puternică, la un sincretism deja destul de complicat pentru mulți dintre ei.

III

Trecerea speranței apostolice pe terenul *diasporei* a avut caracter inevitabil și s-a făcut în cel mai natural mod din lume. Cartea *Faptelor* ne povestește că apostolii atrăseseră de partea lor un anumit număr de evrei eleniști, veniți la Ierusalim pentru sărbătoarea Rusaliilor. Unii se reîntoarseră acasă imediat, alții rămaseră în oraș dar nu întîrziară într-atît încît să fie expulzați atunci cînd diaconul Ștefan –care își făcuse o specialitate din a predica Evanghelia la sinagogile pe care eleniștii le întrețineau în orașul sfînt– pieri ca victimă a Sanhedrinului (*Fapte*, 6, 8 și urm.; 7, 57 și urm.). Apostolii meraseră în Fenicia, Cipru și Antiohia, unde, la rîndul lor, începură să predice în sinagogi (*Fapte*, 11, 19 și urm.) „vorbiră chiar grecilor”, adică „celor temători de Dumnezeu”, iar mulți dintre acești

greci „se convertiră la Domnul”. Cei doisprezece nici nu provocaseră, nici nu prevăzuseră această inițiativă. Când i-au observat efectele, trimiseră în Antiohia un om de încredere, numit Barnaba, pentru a se informa asupra unei situații care, cu siguranță, îi neliniștea. Entuziasmul noilor convertiți îl câștigă pe Barnaba, recunoscându-i aici grația Domnului și, cu tot zelul, se străduiește de îndată să urmeze ceea ce fusese atât de bine început. El merge la Tars, unde locuia atunci Paul, și îl aduce în Antiohia pentru a-l asocia operei sale. Găsise aici pe marele făuritor al viitorului.

Este limpede că cei doisprezece și discipolii direcți ai lui Isus nu puteau decât să bată pasul pe loc –exact cum făcuse Învățătorul lor– și să cunoască aceleași pericole ca și el. În loc să proclame, cum făcuse el: „Împărăția va apărea”, ei spuneau: „Domnul va reveni”, însă acestea sînt afirmații pe care așteptarea prelungită nu poate decât să le sleiască. De aceea, ne-ar fi dificil să precizăm ce-au făcut, de fapt, companionii direcți ai lui Isus. Grupați în jurul lui Petru și Ioan –cărora păreau să li se fi alăturat de curînd frații Domnului, pentru că Paul însuși așează pe unul dintre ei, Ioan cel Mic, alături de Petru în comunitatea de la Ierusalim– ei vegetează în mod vizibil și, fără îndoială, nu se prea îndepărtează de orașul sfînt. Legende posterioare îl duc pe Andrei la sciți, pe Iacob cel Mare în Spania, pe fratele său, Ioan, în Asia Mică, pe Toma în India și pînă în China, pe Petru la Corint și la Roma. Toate aceste povestiri nu sînt în aceeași măsură de neverosimile, însă ne temem că nici una nu este adevărată. În fond, lăsînd deoparte primele capitole ale *Faptelor Apostolilor*, pe care noi nu le avem decât sub forma unei îngrijorătoare remanieri a redacției prime, nu ne rămîne nici o informație demnă de crezare asupra vieții și operei apostolilor direcți ai lui Isus.

Această tăcere nu îndeamnă a crede că au făcut lucruri extraordinare, ceea ce, în fapt, este improbabil. Noi credem a ști că Petru, cei doi Iacobi și Ioan, fiul lui Zebedeu, au pierit de moarte violentă și pășim de-a lungul scrierilor eresiologilor⁶¹ pe urmele micilor comunități iudaizante pe care ei

⁶¹ Adică ale creștinilor care au scris despre erezii, precum sf. Irineu, în secolul al II-lea, autorul lucrării *Philosophumena*, în secolul al III-lea, sf. Epifan în secolul al IV-lea etc. (n.a.)

le-au fondat și care, de la marea revoltă evreiască din 66⁶², se refugiază dincolo de Iordan. Acestea rămân foarte repede în urmă față de doctrina comunităților de pe teren grecesc și trec drept necredincioase încă din secolul al II-lea. Practic, acțiunea lor imediată și directă asupra istoriei creștinismului este neglijabilă. Germenele însuflețitor vine din altă parte.

⁶² Marea revoltă a evreilor din 66-70, a fost prima din cele trei mari rebeliuni ale evreilor din provincia Iudeea îndreptată împotriva romanilor. Deși lucrurile cunosc o evoluție care pare a fi degenerarea unui conflict local, esența conflictului ține de ciocnirea dintre comportamentul neevreilor –în fond, obișnuit și similar cu cel din toate provinciile imperiului– cu obiceiurile, concepțiile și modul de viață al evreilor. Scînteia revoltei se aprinde în Cezareea, unde grecii sacrificau păsări în fața sinagogii de acolo, romanii neintervenind, în urma plîngerilor evreilor. În consecință, evreii au reacționat prin a înceta rugăciunile și sacrificiile în cinstea împăratului roman. Totodată, au apărut proteste legate de impozite, felurite atacuri la adresa romanilor și alte asemenea incidente, de diferite gravități. După o primă înfrîngere a trupelor trimise de către romani, în anul 67, Nero îl va trimite pe Vespasian –cu două legiuni–, care începe să reinstaureze ordinea romană în Galileea și Cezareea. Nordul fiind înfrînt, zeloții, alături de întreaga rezistență armată se îndreaptă spre Ierusalim, spre a-și organiza rezistența. În vreme ce Vespasian pregătea asediul, conflictele de la Roma îl determină pe Nero să se sinucidă, Galba devenind noul împărat. Acesta este asasinat în scurtă vreme, războiul civil izbucnit amînînd continuarea intervenției din Iudeea. După ce Vespasian (întemeietorul dinastiei Flaviilor) ajunge împărat, îl va trimite pe fiul său, Titus Flavius, să continue lupta în Iudeea. În urma unui asediu destul de problematic, Titus va da asaltul final în vara anului 70, cucerind orașul. Conform uzanțelor pe care le aveau încă de pe cînd stăpîneau doar o palmă de pămînt, romanii își tratau învinșii în funcție de comportamentul acestora (foarte generoși cu învinșii care cedau fără luptă, necruțători cu cei care opuneau rezistență sau cu rebelii). Urmează, așadar, distrugerea Ierusalimului și a celor trei ziduri, dărîmarea și jefuirea celui de-al doilea Templu, distrugerea tuturor punctelor de rezistență, deportarea și vînzarea multora dintre evrei. De pe urma acestei revolte, Iudeea a suferit pedepse exemplare, chiar evreimea din diaspora avînd de suferit. Chiar așa, împăratul nu a considerat că a repercutat o victorie ce merita sărbătorită, susținînd că nu este vreun merit în a cuceri un popor părăsit de propriul zeu. (n.trad.)